

ՄԱՐԻՆԵ ՄԿՐՏՁՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան
գրականության ինստիտուտի հայցորդ
ՀՏԴ 821.19.0

**ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ԲՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՍԱՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐԸ ԶՈՐԻ
ԲԱԼԱՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. բնապաշտություն, կապեր, լեռներ, գույներ, նրբերանգներ, ոգի, բնավորություն, գենետիկ կոդեր, հողի պաշտամունք, ծիածանի գույներ:

Ключевые слова и выражения: пантеизм, контакты, горы, цвета, оттенки, дух, характер, генетические коды, культ земли, цвета радуги.

Key words and expressions: pantheism, contacts, mountains, colors, shades, spirit, character, genetic codes, cult of the earth, the colors of the rainbow.

Անժխտելի է, որ աշխարհագրական դիրքը, բնակլիմայական պայմանները մեծ ազդեցություն ունեն անհատականության ձևավորման, բնավորություն գծերի մշակման, լայն առումով՝ աշխարհընկալման եղանակների ու մեթոդների ընտրության գործընթացներում: Այս առումով անուրանալի է, որ Արցախի բնությունը՝ իր բարձրաբերձ ու անմատչելի լեռներով, անդնդախոր ձորերով, լեռներից հովիտները գահավիժող գետերով, մեծ ազդեցություն է գործել իր գրկում ապրող ժողովրդի հոգեկերտվածքի ձևավորման վրա, նրա մեջ մշակել ազգային արժանապատվության գիտակցման յուրահատուկ մոտեցումներ: Եվ պատահական է, արդյոք, որ Արցախը երբեք չի երկնչել ոչ մի նվաճողից, հերոսաբար պայքարել ու շարունակում է պայքարել իր ազատության, ինքնուրույնության համար:

Իր հող ու ջրին, իր օջախին արմատներով է կապված արցախցին, և հենց դրանով է նա առեղծվածային քոչվորի կյանքով ապրող, սեփական եզերք չունեցող ցեղախմբերի համար:

Իր «Դժոխք և դրախտ» գրքում Զորի Բալայանը ներկայացնում է մի դրվագ՝ ցույց տալով, թե ի՞նչ է սպասվում մարդուն, երբ նա կտրվում է բնությունից՝ մայր հողից ու բնավորվում օտար եզերքներում. “Վազգեն Նաջարյանը Հայաստանից ծիրանի կորիզ տարավ Լոս Անջելես: Տնկեց իր այգում: Աճեց-մեծացավ Հայաստանի խորհրդանիշ այդ ծիրանենին... Սակայն պտուղները բոլորովին նման չէին Հայաստանի խորհրդանիշին... Ոչ ձևն էր հայկական, ոչ գույնն էր արևային... Հոտի մեջ էլ ինչ-որ

անհարազատ բան կար... Փորձված այգեպանները հավանաբար, երկար բացատրություն կարող են տալ, թե ինչու են ծառը տեղափոխում... Բայց կարծում եմ, որ հարգելի մասնագետը ոչինչ չի ասի ամենագլխավորի մասին, ոգու մասին, քանի որ ամբողջ դժբախտությունը նրանում է, որ փոխել են ոչ միայն մայրցամաքն ու կլիման, հողն ու օդը. փոխել են ոգին»¹:

Բայց լինում է նաև, որ “ծառը թողնելով հարազատ հողում, բոնությամբ փոխում են նրա հոգու ներկայակեր, կոտրելով ծիածանի բանաձևը: Այսպես ասած, պատվաստում են... Բայց միշտ (վաղ թե ուշ) նման փորձերը վերջանում են դժբախտությամբ, եթե բոնությամբ փոխում են առանձին խումբ մարդկանց ծիածանի գույները. առավել ևս մի ամբողջ ժողովրդի»²:

“Ծիածանի գույները փոխելու՝ քաղաքականություն էին վարում ազերիները խորհրդային տոտալիտար համակարգի պայմաններում՝ հալածելով ու բռնադատելով Արցախի լավագույն մտավորականներին, արգելելով կամ խոչընդոտելով Հայաստանի մտավորականների մուտքը Արցախ:

Ձ. Բալայանի բոլոր ստեղծագործությունների հերոսները, դժվար չէ նկատել, բնության իսկական զավակներ են, և նրանց բնավորության գծերը ձևավորվել են դարերի ընթացքում իրենց նախնիների՝ բնության նկատմամբ ունեցած պաշտամունքի անմիջական ազդեցությամբ:

Մեծ թե փոքր, կին թե տղամարդ ապրում են հայրենի եզերքի սիրով, որը երբեք չի լքում նրանց:

Այդպիսին է հինգերորդ դասարանցի Գեղամ Աղաջանյանը Մատաղիս գյուղից: Պատանի բանաստեղծը տեսել է, թե ինչպես են ազերիները ու խորհրդային տանկերը ներխուժում գյուղ: Նա երբեք չի մոռանա այդ օրը. “Չի մոռանա, որովհետև այդ պահին, երբ տանկերը մոտենում էին իր տանը, հանկարծ մտածեց, որ չի լսում դրանց դրոշյունը՝, հետո “հասկացավ, որ Մատաղիսի ծխապատ երկինքը բռնել է բոլոր մայրերի ճիչը, և այդ ճիչն է, որ խլացնում է շարժիչների աղմուկը: Իսկ հետո “երբ բլուրն անցնելուց գյուղն այլևս չէր երևում, Գեղամը մտածեց, որ երեք տարում գրած իր բոլոր բանաստեղծությունները մնացին տանը: Աչքերը լցվեցին արցունքով: Բայց նա թաքցրեց դա եղբայրներից ու ծնողներից»³:

Արցախի բնությունը, նրա անկրկնելի գեղեցկություններին են նվիրված եղել Մատաղիսի հայրական տան հետ այրված նրա

¹ Բալայան Ձ., Դժոխք և դրախտ, Եր., 1995, էջ 285:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում, էջ 289:

բանաստեղծությունները, որոնց կորուստը Գեղամի համար մանկության կորուստ էր, երազների կորուստ: Գաղթի ճանապարհին նա հասունանում է միանգամից, ընդամենը մի քանի օրում: Նա հետո դարձավ արցախյան ազատամարտի այն “տրուբադորներից” մեկը, որի բանաստեղծություններից շատերը խրամատներում շուրթից շուրթ էին անցնում:

Արցախի բնությունը տոկունությամբ ու համառությամբ, ամենաօրհասական պահերին մարտահրավերներին դիմակայելու աներեր կամքով է դաստիարակել ոչ միայն խրամատներում, սահմանապահ դիրքերում մարտնչող ռազմիկներին, այլև կանանց: Դարեր շարունակ Արցախի կանայք տղամարդկանց հետ հավասար լինել-չլինելու խնդիր են լուծել, նեցուկ ու սատար են եղել նրանց համար, իրենց ներկայությամբ ոգևորել-ոգեշնչել են նրանց, օջախի ծովին են պահել անմար, երեխա են ծնել ու նրանց դաստիարակել են նախնիների անկոտրում ոգով:

Նրանցից մեկն է գրողի մայրը՝ Գոհար Բալայանը: Բազմաթիվ դժբախտություններ տեսած, ստալինյան գեհենի պարունակներով անցած այդ կինը տոհմիկ արցախցի կնոջ՝ հայ կնոջ խորհրդանշական կերպարի մարմնացումն է: Գոհար Բալայանը “ամենից շատ տառապում էր այն բանից, որ հանկարծ չղադարի գործել իր կենսական սկզբունքը սիրո մասին, այն մասին, որ չարը միշտ չարիք է ծնում, որ ատելությամբ չես վերացնի ատելությունը”⁴:

Իսկ այդ սկզբունքը նրա մեջ մշակվել է հայրենի Քյաթուկ գյուղում: Լեռների մեջ ծվարած, մեծ աշխարհի հետ միայն նեղ կաճանով կապված մի փոքրիկ գյուղ էր Քյաթուկը՝ իր անկրկնելի բնությամբ, դրախտային այգիներով, մրգառատ այգիներով: Մինչև խոր ծերություն Գոհար Բալայանի մտապատկերներում մանկության եզերքն էր, հայրենական տունը, տան առջև հինավուրց թթենին, որը յուրահաստով խորհրդանիշ է յուրաքանչյուր արցախցու համար: Մահվան մահճում անգամ Գոհար Բալայանը հիշում է Քյաթուկը, թթենին, որի սաղարթախիտ ճյուղերի մեջ ճովողում էին ճնճղուկները, որի ստվերում հազար ու մի պատմություն էին պատմում գյուղի տարեցները՝ բացելով հին օրերի կծիկը: Մահվան մահճում անգամ տիկին Գոհարը հմայվում ու ոգեշնչվում է հայրենի եզերքի բնության գեղեցկություններով, հասուն մրգերի գույնով ու հոտով. “Այդ երեկո շատ երկար մնացի մոռս մոտ: Նա անընդհատ հարցնում էր Քյաթուկի մասին: Ոչ առանց հպարտության ասաց, որ հունիսի կեսերին Արցախում ամենուր

⁴ Բալայան Զ., Հաղթելով մահին, Եր., 2009, էջ 9:

այգիներում տարածվում է հասած թթի բույրը, իսկ այ Քյաթուկում և Շուշիում այդ սաթե սեզոնն ուշանում է»⁵:

Թթենու պաշտամունքը դարերի խորքից է գալիս և ունի խորիմաստ բովանդակություն. «Ղարաբաղում չես գտնի մի գյուղ, որտեղ բակում՝ հենց տան մուտքի առաջ, այդ ծառը տնկած չլինեն: Դա ավելին է, քան ավանդույթը: Դա կենսակերպ է, դա հիշատակ է անցյալի մասին: Թթենին Արցախում կյանքի խորհրդանիշ է, առողջության փաստարկ: Թույլ միայն մեղրանուշ հատիկ չէ, միայն չամիչը չէ, որով ամռանը միշտ լիքն են ազգային տարազ կրող տատիկների բազմաթիվ գրպանները: Թթենին մետաքս է: Այնպես որ՝ պետք չէ այդ ծառի մասին հաճախակի հիշողություններն ընդունել որպես գրական հնարք»⁶:

Մահվան մահձում անգամ տիկին Գոհարի մտասկեռումներում միշտ ամուսինն է նաև, ով բարձր պաշտոններ է վարել Հաղորություն, 1937-ին որպես «Ժողովրդի թշնամի՝ աքսորվել և 1939-ին սպանվել է Կոմի ինքնավար հանրապետության ճամբարում:

Մահվան մահձում անգամ նրան ոչ այնքան ցավերն են տանջում, այլ այն, որ այդպես էլ չկարողացավ գտնել ամուսնու գերեզմանն ու արժանացնել հայրենի եզերքի հողին:

2. Բալայանի ստեղծագործություններում բազմաթիվ են Գոհարի պես կանայք, ովքեր ամուսիններ ու որդիներ են կորցրել համակենտրոնացման ճամբարներում, Մեծ հայրենականի տարիներին, արցախյան գոյամարտի օրերին: Բայց նրանց համար ամենահատկանշականն այն է, որ նրանք երբեք թևաթափ չեն եղել, հավատացել են, որ արդարությունը մի օր կվերականգնվի: Նրանք չեն կորցրել իրենց հույսը՝ քաջ գիտակցելով, որ դրանով հուսախաբ կանեն նաև ուրիշներին:

Բնությունը նրանց միշտ լավատեսություն է ներարկել, դաստիարակել մարդկանց հավատալու հոգեբանությամբ. խիստ հատկանշական է, որ տիկին Գոհարն իր նման մի խումբ կանանց հետ այն դժնդակ օրերին փորձել է արդարություն գտնել մոսկվաներում՝ իրենց ամուսիններին գտնելու հույսով դիմել բարձր ատյաններին, ինչի համար բանտախուց են նետվել կամ աքսորվել համակենտրոնացման ճամբարներ: Նրանց միաժամանակ հասկացրել են, որ եթե շարունակեն բողոքել, այլևս չեն տեսնի իրենց զավակներին, իսկ ազգուտակին կուլակաթափ կանեն ու կաքսորեն հեռավոր սիբիրներ:

⁵ Նույն տեղում, էջ 318:

⁶ Նույն տեղում, էջ 323-324:

Զորի Բալայանի ստեղծագործություններում շարունակվում է մեր գրականության բնապաշտական մայր երակը՝ յուրահատուկ դրսևորելով տարածության ու ժամանակի միասնականության վերաբերյալ հեղինակի յուրահատուկ պատկերացումները:

Մ. Մկրտչյան

**ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ԲՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՍԱՀՈԳԵԱՆԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐԸ ԶՈՐԻ
ԲԱԼԱՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկվում են մարդը՝ բնության և բնությունը՝ մարդու մեջ փոխհարաբերությունների հարցերը: Մասնավորապես նշվում է, որ Արցախի ժողովրդի մարտնչող ոգին, անկոտրում կամքը ձևավորվել են նաև աշխարհագրական գործոնների անմիտելի ազդեցությամբ: Բնության հետ միշտ ներդաշնակ է եղել Արցախի ժողովուրդը, և բնությունը շռայլորեն փոխհատուցել է նրան:

M. Mkrtchyan

**ECOLOGICAL-PSYCHOLOGICAL RELATIONS OF MAN AND NATURE
IN THE CREATIVE PROJECTS OF ZORI BALAYAN**

Summary

The article discusses the issues of the relationship between man and nature in man. In particular, it is said that the militant spirit, the unshakable will of the people of Artsakh were formed under the indisputable influence of geographical factors. The people of Artsakh were always in harmony with nature and nature generously compensated it.

М. Мкртчян

**ЖИЗНЕННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА С
ПРИРОДОЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЗОРИ БАЛАЯНА.**

Резюме

В статье обсуждаются вопросы о взаимоотношений – человек в природе и природа в человеке. В частности говорится, что воинствующий дух, непреклонная воля народа Арцаха были сформированы также под бесспорным воздействием географических факторов. Народ Арцаха был всегда в гармонии с природой и природа великодушно отплачивала ему.